

OSMANLI'DA İLİMLER DİZİSİ | 3

Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf

Editörler

ERCAN ALKAN

OSMAN SACİD ARI

İSAR
YAYINLARI

İSAR Yayınları | 15

Osmanlı'da İlimler Dizisi | 3

Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf

Editörler

Ercan Alkan

Osman Sacid Arı

1. Baskı, Aralık 2018, İstanbul

ISBN 978-605-9276-12-2

Yayına Hazırlık

M. Fatih Mintaş

Ömer Said Güler

Kitap Tasarım: Salih Pulcu

Tasarım Uygulama: Recep Önder

Baskı-Cilt

Elma Basım

Halkalı Cad. No: 162/7 Sefaköy

Küçükçekmece / İstanbul

Tel: +90 (212) 697 30 30

Matbaa Sertifika No: 12058

© İSAR Yayınları

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 32581

Bütün yayın hakları saklıdır. Bilimsel araştırma ve
tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında; yayıncının
yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İSAR Yayınları

Selami Ali Mah. Fıstıkagacı Sok. No: 22 Üsküdar / İstanbul

Tel: +90 (216) 310 99 23 | Belgegeçer: +90 (216) 391 26 33

www.isaryayinlari.com | yayin@isar.org.tr

Katalog Bilgileri

Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf | ed. Ercan Alkan - Osman Sacid Arı | İstanbul
2018 (1.bs.) | İSAR Yayınları - 15 / Osmanlı'da İlimler Dizisi - 3 | ISBN:
978-605-9276-12-2 | 16,5 x 24 cm. - 863 s. | 1. Tasavvuf ve Tarikatlar,
Osmanlı Devleti 2. Sosyal Yaşam ve Gelenekler 3. İlimler Tarihi

Fenâdan Bekâyâ İp Atmak: Fâtih Sultan Mehmed'in Özel Kütüphanesindeki Tasavvuf Eserleri

Mehmet Arıkan

Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü.

Mekteb-i devlette almış Rûh-ı Kudsîden sebak
Ma'rifet dersinde söz kor kutb-ı aktâb üstüne
Ahmed Paşa (Fâtih'e yazdığı medhiyeden)

I. İlim ve İhtiyak

Bursalı Hocazâde Muslihuddin Efendi (ö. 893/1488), zengin bir tüccar olan babasının yolundan gitmeyip ilim yolunu seçtiği için babası tarafından dışlandı. Buna Emir Sultan'ın halifelerinden Velî Şemseddin bile engel olamadı. Fâtih Sultan Mehmed ile karşılaşana kadar ömrü fakr u zaruret içinde geçse de o çalışmaktan yılmadı ve *Şerhu'l-mevâkıf*ı ezberleyecek derecede okudu. Sultan Fâtih'in ilme rağbetini gören ulema İstanbul'a koşuştururken Hocazâde'nin yola çıkabilmesi için kendi hizmetçisinden borç alması gerekti. İstanbul'a girerken, sadrazam Mahmud Paşa ile karşılaştı ve sultanın Edirne'ye doğru sefere çıktığını öğrendi. Mahmud Paşa, Hocazâde'yi seferdeki Sultan'ın yanına davet etti. Hocazâde, bahtının döndüğü o gün, Sultan'ın yanına girip selam verdiğinde onu, bir tarafında Molla Zeyrek (ö. 903/1497-98 [?]), diğer tarafında Seydi Ali (ö. 860/1456) olduğu halde, ilmî bir meseleyi tartışırken buldu ve kendi de o tartışmaya dâhil oldu.¹

1 Taşkoprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî Ulemâi'd-devleti'l-osmâniyye*, s. 77.

Bu küçük örneğin de gösterdiği gibi Fâtih Sultan Mehmed, hem yaşadığı dönemde hem de daha sonra sadece ülkeler fetheden büyük bir fatih olarak değil aynı zamanda büyük bir entelektüel olarak da tanınmıştır. Onun ilme olan merakını hem klasik kaynaklarda hem de modern çalışmalarda görmek mümkündür.² Nitekim klasik kaynaklardan öğrendiğimize göre, Sultan Fâtih, ilme duyduğu merakı yanında bizzat ilmî tartışmalara iştirak etti.³ Eser telifi konusunda âlimlere konu teklifi, kitap telifi siparişi yaparak pek çok önemli eserin yazılmasını sağladı, böylece dönemindeki ilmî tartışmalara da yön verdi. Bu tespitin daha somut bir şekilde anlaşılması için farklı ilim dallarından birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

İlk örnek olarak *ed-Dürretü'l-fâhire*'nin klasik kaynaklarda geçen yazım öyküsü verilebilir. Taşköprülüzâde'nin (ö. 968/1561) *Şekâik*'ta aktardığına göre Sultan Fâtih, hakikat ilimleri üzerine serd-i kalam eden üç taifenin; kalamcılar, sûfiler ve felsefecilerin varlık hakkındaki görüşlerinin muhakeme edilmesini istedi, Fenârîzâde Ali Çelebi'den (ö. 903/1497), Molla Câmi'den (ö. 898/1492) başkasının altından kalkamayacağı cevabını alınca Molla Câmi'ye hediyelerle birlikte bir elçi göndererek bu muhakemeyi yapmasını istedi. Molla Câmi de *ed-Dürretü'l-fâhire* adlı eserini yazıp Sultan Fâtih'e yolladı; ancak eser Sultan'ın vefatından sonra İstanbul'a ulaşabildi.⁴

Felsefe-kelâm konularına ilişkin olarak, çokça bilinen bir örnek, Hocazâde ile Alâeddin Ali et-Tûsî'den (ö. 887/1482), Gazzalî'nin (ö. 505/1111) *Tehâfüt*'ünün muhakemesini yapmalarını istemesidir. Bu çokça bilinen misalden başka, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Şerhu'l-mevâkıf* ve *Hikmetü'l-ayn Haşiyesi*'ndeki "Evren'in merkezi" hakkındaki görüşlerini âlimlerden değerlendirmelerini istemesi gösterilebilir.⁵ Sultan'ın bu meraklı isteği sonucunda dönemin on beş âlimi on beş risale kaleme alıp kendisine sundu.⁶ Bununla merakı dinmeyen Fâtih, Horasan bölgesinden İstanbul'a göç eden Ebû İshâk en-Neyrîzî'den (ö.

.....

2 Sultan Fatih'in ilme ve kitaplara olan ilgisini etraflıca ele alan güncel bir çalışma için bkz. Erünsal, "Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi, İlgi Duyduğu Konular, Kitaplar ve Kurduğu Kütüphaneler", s. 63-94.

3 Taşköprülüzâde, *Şekâik*, s. 74-75.

4 Taşköprülüzâde, *Şekâik*, s. 159-160. Fatih ile Molla Câmi arasındaki ilişki için eser listesinde yer alan 20. Maddedeki yazma esere bk.

5 Tartışma konusunun Hocazâde Muslihüddin Efendi'nin risalesi üzerinden ayrıntılı incelemesi için bkz. Fazlıoğlu, "Evren'in Bir Merkezi Var mıdır? Hocazâde'nin Onto-Geometrik Bir Araştırması", s. 271-302.

6 Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan mecmuanın o dönem sarayda bulunan yazması Süleymaniye Ktp. Ayasofya 2350'de kayıtlı olan nüshadır.

884/1479) de konuyu inceleyen bir kitap yazmasını istedi; o da daha önce sorunu ele alan on beş risaleyi değerlendirip kendi görüşlerini ortaya koyduğu *Takrîru'l-hakk fi'l-merkez* adlı eseri vücuda getirdi.⁷

Fıkıh alanında ilgi duyduğu meselelere güzel bir örnek ise Molla Hüsrev'den yazmasını istediği fıkıh usûlü risalesidir.⁸ Molla Hüsrev'in risale girişinde verdiği bilgiye göre Sultan "edebî/manevî ilimleri bitirip aklî ilimlerin inceliklerinde en yüksek mertebelere ulaşınca, Şer'î hükümlerin hakikatlerine vakıf olmak ve tafsîlî delillerin fer'î meseleleri nasıl ifade ettiğini öğrenmek iste[miş], bu nedenle içtihadın anlamının açıklanmasını talep et[miş], Kur'ân ve Sünnet'ten ibâre, işâret, delâlet ve iktizâ yoluyla şer'î hükümlerin istinbat şekline dair örneklerin anlatılmasını emret[miştir]."⁹ Yine temelde fıkıh usulü kaynaklı olmakla beraber, başka pek çok ilimle bağlantılı bir mesele olan "mukaddimât-ı erba'a" tartışmalarını¹⁰ başlatan kişi bizzat Fâtih Sultan Mehmed'dir.¹¹

Sultan Fâtih'in farklı ilim dallarına olan merakını ve ilmî üretime bilvesile katkısını yukarıdaki misaller açıkça gösterir. Bu örneklerde dikkati çeken bir ortak nokta vardır ki o da Sultan Fâtih'in ilgisini celbeden konuların pratik meselelerden çok teorik problemlere ilişkin olmasıdır. İleride bu yazı bağlamında tasavvuf eserleri listelendiğinde, teorik konulara ilgisinin bir örneği de orada görülecektir.

II. Kitap ile Yaşamak

Fâtih döneminin meşhur âlimlerinden, Musannifek lakabıyla bilinen Şeyh Ali b. Mecdüddin el-Bistâmî, Fâtih'in isteği üzerine kaleme aldığı mantık eseri Farsça *Şerh-i Şemsiyye*'nin girişinde "bâkıyye-i fâniyye" kavramının yani fani-lerin yok olmalarından sonra bu dünyada kalıcı olacak eserlerin iki suretle beka kazandığını ifade eder. Bunlardan biri tasnif ve telif, diğeri ise talim ve tedristir. Birinci suret hakkında da şu meşhur beyti nakleder:

.....

7 *Takrîru'l-hakk fi'l-merkez*'in Fatih'e sunulan nüshası Süleymaniye Ktp. Ayasofya 2391'de bulunmaktadır.

8 Bu risalenin incelemesi ve tercümesi için bkz. Özer, "Molla Hüsrev'in Fatih'e Sunduğu Fıkıh Usûlü Risalesinin Tahlil ve Tercümesi", s. 45-70.

9 Özer, "Molla Hüsrev'in Fatih'e Sunduğu Fıkıh Usûlü Risalesinin Tahlil ve Tercümesi", s. 55.

10 Tartışmanın içeriği ve etrafında oluşan literatür için bkz. Köksal, "İslam Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi –Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş-", s. 1-43.

11 Mukaddimât-ı erbaa literatürünün Fatih'in merakıyla oluşmaya başlaması için bkz. Köksal, "İslam Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi –Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş-", s. 2, 6.

العلم صيد والكتابة قيده
قيّد صيودك بالحبال الوثيقة
İlim bir avdır yazmaksa onun bağı
Sağlam iplerle bağla avladıklarını¹²

İlme iştiağı olan birinin, o dönem için bilgi üretiminin ve aktarımının belki de tek kalıcı vasıtası kitaplarla ziyadesiyle haşır neşir olması kaçınılmazdır. Daha önce zikredilen örnekler, aynı zamanda Sultan Fâtih'in kitaplara duyduğu ilginin de birer ifadesidir. Zira bir esere tercüme, şerh ya da haşiye yazılmasını emretmek yahut da bir kitapta geçen ince bir meselenin tartışılmasını istemek elbette kitapların derinlemesine mütalaası sonucunda gerçekleşebilir. Tarihi kayıtlarda Sultan Fâtih'in sarayında bazı kitapları okuttuğuna¹³ veya medreseleri ziyaret edip hocaların bir kitap üzerinden ders takrirlerini takip ettiğine¹⁴ dair rivayetler vardır. Burada ise çalışmamızın sahasına giren nüshalardan biri hakkında verilecek yazma kültürüne ilişkin bilgiler, temsil değeri yüksek bir misal olacaktır.

Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Koleksiyonu'nda 1411 numarada kayıtlı mecmua,¹⁵ Kemâleddîn Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Istîlâhâtü's-sûfiyye*'si ve İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *el-İşârât ve't-tenbîhât*'ından oluşmaktadır. Bu mecmuanın ilginç olan tarafı ise istinsah tarihi ve istinsah yeridir. Zira nüshanın istinsahı Fâtih'in Bosna seferi sırasında¹⁶ 23 Ramazan 867/11 Haziran 1463 Muhammed b. Hacı es-Seferihisarî tarafından Bosna'da tamamlanmıştır.¹⁷ Bu da Sultan Fâtih'in kitaplarla olan alakasının savaş zamanlarında bile devam ettiğine işaret etmektedir.

Bunun yanında, Sehî Bey'in (ö. 955/1548) *Heşt Behişt*'te naklettiği, Molla Lutfi (ö. 900/1495) ile Sultan Fâtih arasında geçen bir diyalog, onun zaman zaman bizzat kütüphaneye gidip araştırmalar yaptığını göstermektedir.¹⁸

12 Musannifek, *Şerh-i Şemsiyye*, Ayasofya 2557, vr. 3^b (Müellif الحبال kelimesi yerine الكتاب kelimesini kullanmıştır).

13 Erünsal, "Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi, İlgi Duyduğu Konular, Kitaplar ve Kurduğu Kütüphaneler", s. 68-69.

14 Taşköprülüzâde, *Şekâik*, s. 60-61.

15 Bu mecmua, bir tasavvuf eserini de içerdiği için aşağıdaki listeye alınmıştır. Bk. 2. madde.

16 Mart ayının sonlarında Bosna seferine çıkan Sultan Fatih, o senenin yazını seferde, 1463-1464 kışını ise başkentte geçirmişti. Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, s.195-203.

17 Ferâğ kaydı: نجز الفراغ عن التحرير بعون الله القوي القدير على يد العبد الضعيف محمد بن حاجي السفرجاصري في ولاية بوسنه يوم الجمعة في ثالث والعشرين من رمضان المبارك في تاريخ سنة سبع وستين وثمانمائة

18 Edirneli Sehî, *Tezkire-i Sehî*, s. 41.

Fâtih Sultan Mehmed'in kitaplarla olan bağına son ve çarpıcı bir örnek olarak, istinsah ettiği bir yazma nüshasından söz edilebilir. Sultan II. Bayezid'in sarayda bulunan yazmalarının, bugün elimizde bulunan ve 909/1503-1504 yılında Hayreddin Hızır el-Atûfi (ö. 948/1541) tarafından hazırlanan listesinde *Taḥṣîl-u'd-devâvîni'l-arabiyye ve'l-kütübi'l-manzûme bi'l-arabiyye ve kütübi'l-hutab ve'l-kütübi'l-müsecc'a ve kütübi'l-emsâl ve kütübi't-teressüli ve'l-inşâ'i ve's-siyâkati ve'l-erkâm ve kütübi ilmi'l-arûz ve ilmi'l-kavâfi ve's-şî'ri ve'l-mu'ammâ* başlığı altında isimlerini saydığı kitaplardan¹⁹ *Mecmû'atün fi'n-nevâdir ve'l-fevâid* ismiyle kaydettiği bir yazmanın Sultan Fâtih hattıyla olduğu belirtilmektedir.²⁰

Bu yazının mütevacı iddiası ve ulaşmaya çalıştığı netice bağlamında Sultan Fâtih'in entelektüel ilgisinin hangi ilim dallarına, hangi konulara ve hangi kitaplara yoğunlaştığı elbette istinsahını ve telifini istediği eserlerin tespitiyle yani özel kütüphanesinin ortaya çıkmasıyla mümkün olacaktır. Bu yazıda bunun imkânı ile ilgili küçük bir örnek sunulacaktır.

III. Fâtih Sultan Mehmed'in Özel Kütüphanesi

Yukarıda ilme ve kitaplara merakından kısaca söz edilen Sultan Fâtih'in hususî kütüphanesinde bulunan kitaplar yerli ve yabancı bir hayli araştırmacının ilgisini çekmiş, üzerine bir dizi çalışma yayınlanmıştır.²¹ Bu çalışmalara biz de doğrudan nüshalara odaklanarak ve yazmaları tarayarak katkı sunmaya çalıştık. Aşağıda ayrıntısını vereceğimiz araştırma sonunda, belirli ölçütleri haiz 211 yazma esere ulaşabildik. Fâtih'in kütüphanesinde elbette şimdiye kadar tarafımızca tespit edilmiş iki yüz küsur eser değil, bunlardan çok daha fazlası mevcuttu. Hatta Fâtih'in ilme ve kitaplara olan ilgisi düşünüldüğünde, oğlu Sultan II. Bayezid'in sarayında muhafaza edilen ve Atûfi tarafından hazırlanan listesi bugün elimizde olan²² kitapların büyük bölümünün sahibi

.....

19 Macaristan İlimler Akademisi Török F.59, vr. 100^a-112^a (s. 204-228) arası.

20 "مجموعة في النوادر والفوائد بخط السلطان المغفور المرحوم محمد خان طاب ثراه" Török F.59, vr. 107^a (s. 218).

21 Bu çalışmaların bir kaçına işaret etmek yerinde olacaktır: Baykan, "Fatih Sultan Mehmed'in Hususi Kütüphanesi ve Kitapları", s.77-79; Erünsal, "Fatih Sultan Mehmed'in İlgi Duyduğu Kitaplar ve Kütüphanesi", s. 1-9; Erünsal, "Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi, İlgi Duyduğu Konular, Kitaplar ve Kurduğu Kütüphaneler", s. 63-94; Grekçe kitapları için Raby, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", s.15-34.

22 Sultan II. Bayezid'in sarayda bulunan kütüphanesinin listesini sarayda bir dönem hocalık da yapmış olan Hayreddin Hızır el-Atûfi (ö. 948/1541) 909/1503-1504 yılında hazırlamıştır. Liste şu an Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesinde Török F.59'da bulunmaktadır. Liste için bkz. Erünsal, "The Catalogue of Bâyezid II's Palace Library"; Maroth, "The Library of Bayezid II".

olduğunu rahatlıkla iddia edebiliriz. Zira o dönemde bir saray kütüphanesinin sadece sultan için istinsah edilen ya da ona ithaf edilen yazmalardan kurulu olduğunu düşünmek son derece yanlıştır. Kuşkusuz bu kütüphanenin içinde satın alınmış yahut hediye edilmiş yazmalar da bulunuyordu. Ancak bunların birbirinden ayırt edilerek tespiti -vefatından sonraya tarihlenenler hariç- maalesef imkânsızdır. “Sultan Fâtih’in şahsî kütüphanesi” dediğimizde, bu muğlak kavramın neye işaret ettiğinin anlaşılabilmesi için, ifadenin kavramsal çerçevesini vermek yerinde olacaktır.

“Sultan Fâtih’in kütüphanesi” dendiğinde onun iki kütüphanesinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, satın alınan, kendisine miras kalan, fethedilen bölgelerden ganimet alınan ve benzeri şekillerde Sultan Fâtih’in mülkiyetine giren kitaplardan müteşekkil “büyük/genel kütüphane”, diğeri de özellikle ilgi duyduğu konularda yeni kopyasını istediği ya da telifi için âlimleri teşvik ettiği kitaplardan oluşan “küçük/özel/shahsî kütüphane”dir.

Büyük/genel kütüphanenin içerisinde neler olduğunu anlayabilmek için, yukarıda zikredilen, Atûfî’nin listesinden başka başvurabileceğimiz bir diğer kaynak da arşivlerde bulunan, Sultan Fâtih’in kendi kurduğu Semâniye Medreselerine vakfettiği kitapların listesidir. Bugün elimizde bulunan ve farklı tarihlerde hazırlanmış iki adet listede onun Semâniye Medreselerine, hoca ve talebelerin istifadesi için vakfettiği kitapları görebiliriz.²³ Ancak bizim bu çalışmada ortaya çıkarmaya çalıştığımız şeyin, Fâtih’in entelektüel ilgisi olduğu düşünüldüğünde, daha fazla dikkate alınması gereken kitapların ikinci grupta yer alan küçük/özel/shahsî kütüphane olduğu açıktır. Zira daha önce de vurgulandığı gibi ilk grupta hangisinin kendisine ait olduğunu kesin olarak tespit edemediğimiz kitaplar bulunurken ikinci grupta, kesin olarak Fâtih’e ait olan, istinsah ya da ithaf yoluyla ilgisini açıkça bize gösteren eserleri görürüz.

Küçük/özel kütüphanesinde bulunan eserlerin ne gibi özellikler taşıdığına gelinecek olursa; bunları da iki ana grupta toplamak mümkündür: (1) *İstinsah* eserler, (2) *İthaf* eserler.

- 1- *İstinsah* eserler: Bu grupta bulunan yazmalar, Fâtih’in yaşadığı dönemden daha önce telif edilmiş eserlerin yeniden üretilmesiyle oluşmuşlardır. Örneğin İbn Sînâ’nın (ö. 428/1037) *İşârât*’ı,²⁴ Abdülkâ-

23 TSA, D.9559; BOA, D.HMH.SFTH.d No:21941-b. İsmail Erünsal, bu listeler hakkında bir dizi çalışma yayınlamıştır. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s.219-226; Erünsal, “Fatih Camii Kütüphanesi’ne Ait En Eski Müstakil Katalog”, s.659-664 ve ekler.

24 Ayasofya 2382’de kayıtlı nüshanın tıpkıbasımı, metnin tercümesiyle birlikte Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından yayınlanmıştır.

hir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) *Delâilü'l-İcâz*'i²⁵ ya da Nasîrüddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Tahrîru Usûlî'l-hendese ve'l-hisâb*'i²⁶ gibi kitaplar bu gruba girmektedir. Bu eserlerin, Fâtih için istinsah edilen nüshalarının başında görülen "sultanın mütâlaası için" ya da "sultanın kütüphanesi için"²⁷ ifadeleri yanında, yazma derkenarlarında modern anlamdaki edisyon-kritik/tahkik faaliyetlerine benzer bazı işlemlerin yapılmış olması, Fâtih'in hem daha okunaklı hem de içelik olarak daha sağlıklı nüsha talebinden kaynaklanmış olmalıdır.

- 2- *İthaf* eserler: Bu grupta bulunan yazmalar da Fâtih'in tahtta bulunduğu dönemde yaşayan yazarlar tarafından kaleme alınıp ona ithaf edilmiş eserlerden oluşmaktadır. *İthaf* eserlerin içerik incelemesi yapıldığı takdirde, yazmaların temelde iki alt gruba ayrıldığı görülecektir. Bunlar (a) bizzat Sultan'ın talebi ya da emriyle kaleme alınıp ithaf edilenler ve (b) müellif tarafından, bir talep ya da emir olmaksızın tamamlanıp Sultan'a ithaf edilenler. Şüphesiz bu iki alt gruptan bizim için birinci dereceden önemi haiz olanlar ilk sıradakilerdir.

III. 1. Yazmaların Tespiti

Yukarıda *istinsah* ve *ithaf* eserler olarak ikiye ayırdığımız yazmaların tespitinde hangi kriterlere göre seçim yapıldığının da burada açıkça belirtilmesi gerekmektedir. *İstinsah* eserlerin genelde başlarında, nadiren de ferağ kayıtlarında²⁸ bulunan "sultanın mütâlaası için", "sultanın kütüphanesi için" gibi ifadelerin muhakkak bulunması şartı aranmıştır. Zira aynı dönemde sarayda yer alan hattat, müzehhip ve mücellitler gibi yazmanın değişik unsurlarıyla ilgilenen sanatkârlar Mahmud Paşa gibi devletin üst kademesinde bulunan başkaları için de benzer sanat üslubuna sahip nüshalar üretmişlerdir.²⁹ Dolayısıyla Fâtih'e aidiyet noktasında kesinliğe ulaşabilmek için, istinsah tarihi itibarıyla dönemsel uygunluk taşıyan ve son derece sanatlı zahriyesi bulunan

.....

25 Köprülü Kütüphanesi-I 1419'da bulunan nüshanın tıpkıbasımı, tercümesiyle birlikte Türkiye Yazma Eserler Kurumu Tarafından yayınlanmıştır.

26 Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi 1359'da yer alan nüshanın tıpkıbasımı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Tarafından yapılmıştır.

27 Bu ifade örneklerinin farklı varyasyonları için aşağıdaki kitap listesine bk.

28 Örneğin Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed 3437'deki *Levâmi'u'l-efkâr* ismini taşıyan *Metali'* şerhinde, "sultanın mütâlaası için" ifadesi eserin sonunda yer almaktadır.

29 Örneğin Ayasofya 1874'te bulunan nüsha, Fatih yazmalarıyla sanat üslubu itibarıyla benzerlik göstermesine rağmen, zahriyedeki madalyonda Mahmud Paşa için istinsah edildiği bilgisi yer almaktadır.

bir yazma da olsa, eğer başka karineler yok ise Fâtih'in isminin zikredilmediği hiçbir eser listeye alınmamıştır.

İthaf eserlerde ise yazmaların genelde dibace kısımlarında bulunan ancak herhangi bir yerinde de karşımıza çıkabilen³⁰, Fâtih'e ithafın kesin olarak anlaşılabildiği yazma nüshalar listeye alınmıştır.

Bahsi geçen yazmalar dünyanın pek çok farklı yerine dağılmış vaziyette olsalar da çoğunluğu Türkiye'de olmak üzere belli başlı kütüphanelerde bulunmaktadır. Bu çalışma bağlamında, Türkiye içinde Ayasofya, Turhan Valide Sultan, Şehzade Mehmed koleksiyonları ya da Nuruosmaniye Kütüphanesi gibi saraydan çıkan kitaplarla kurulmuş koleksiyonlardaki eserlerin pek çoğunun hem girişleri, hem sonları görüldü. Bunun dışında yine Süleymaniye Kütüphanesi bünyesindeki koleksiyonlarda istinsah yılı belli olan nüshalardan Fâtih dönemine denk düşenler incelendi. Yurt dışındaki kütüphanelerden, kataloğu yapılmış olanların pek çoğunun katalogları tarandı. Ayrıca döneme dair veya ilgili dönemdeki bir eseri/kişiyi temel alan kitaplar ve tezlerden ulaşılabildiklerimiz incelendi.

Şimdiye kadar tespit edilebilen 211 eserden *istinsah* kategorisinde bulunanlar, zaten Fâtih'in kütüphanesine aidiyetleri kesin olduğu için doğrudan listeye alındı. *İthaf* kategorisinde yer alan eserlerde ise kitabın Atûfî'nin listesinde bulunmasına dikkat edildi. Nüsha seçiminde ise yazma zahriyesinde Atûfî'nin düştüğü, eser hakkında bilgi veren kayıt³¹ ve Sultan II. Bayezid'in mührü bulunan nüshalar tercih edildi. Zira bu nüshalar Sultan II. Bayezid döneminde kesin olarak saray kütüphanesinde bulunuyordu.

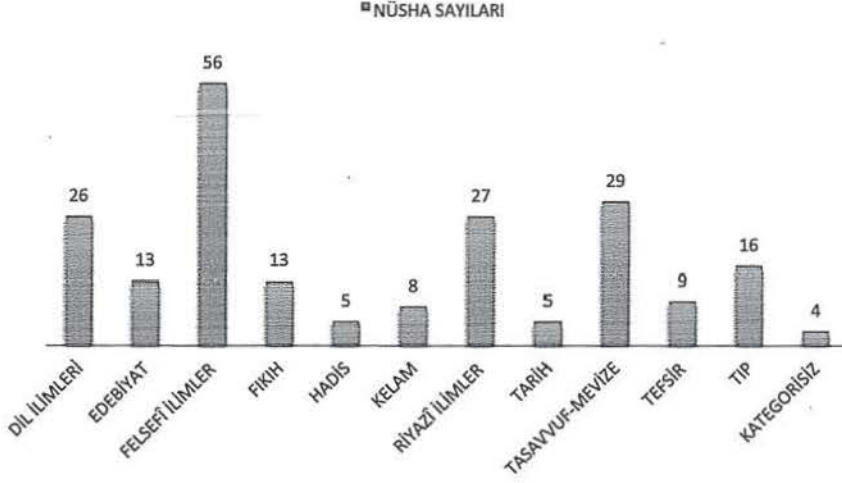
Şimdiye değin tespit edilebilen yazmalar göz önünde bulundurulduğunda kitapların konularına göre sayıları ve dağılımları şöyle olmaktadır:

.....

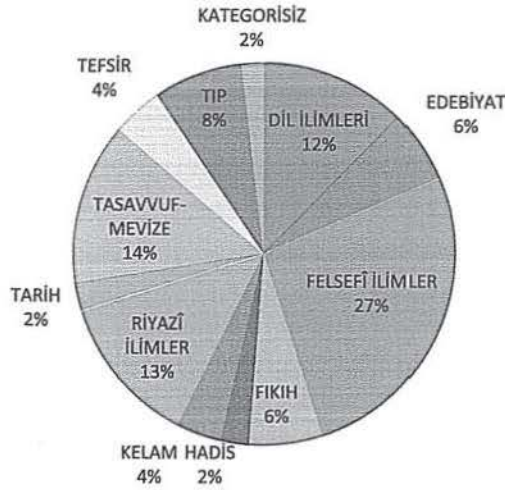
30 Örneğin Ayasofya 2350'de bulunan, yön ve merkez konularının işlendiği mecmuada Fatih'in ismi ilk defa 30. yaprakta geçmektedir. Ayasofya 2284'te yer alan ve Ebû İshâk en-Neyrîzî'nin kaleme aldığı *Tahkîku hakikati'l-ilm*'de eserin girişinde Âl-i Osman'dan bir padişaha atıf varken isim açıkça söylenmemiş, ancak ferağ kaydında yer alan telif tarihi 881/1477 göz önünde bulundurulduğunda, eserin Fatih'e ithaf edildiği ortaya çıkmıştır. Bir diğer örnek için aşağıdaki listede yer alan 20. maddeye bk.

31 Süheyl Ünver, Ayasofya 981'de bulunan *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* nüshasının başında yer alan bilgi notunun yanına düğülmüş başka bir -hatalı- kayda binaen, Sultan II. Bayezid'in kütüphanesinde yer alan kitapların başında bulunan bu bilgi notlarının bizzat Sultan II. Bayezid'e ait olduğunu kabul etmiştir. Fakat hem Atûfî'nin kendi eserlerinin başındaki aynı kayıtlar, hem de listenin başında yer alan (Török F-59 s. 6-7) "Kânûnu'd-defter ve şevâzzuhû" başlıklı açıklamalar göz önünde bulundurulursa, bu bilgi notlarının Atûfî'nin eliyle yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Süheyl Ünver'in iddiası için bk. "İkinci Selime Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususî Kütüphaneleri Hakkında", s. 310.

NÜSHA SAYILARI (TOPLAM 211 NÜSHA)

KİTAPLARIN İLİMLERE GÖRE DAĞILIMI (TOPLAM 211 NÜSHA)

Fâtih'in şahsi kütüphanesinde bulunan tasavvuf eserlerinin listesine geçmeden önce son olarak, sultanın özel olarak ilgilendiği metinlerden ve tasavvufa ilgisinden söz etmek yerinde olacaktır. Yukarıda seçme kriterleri belirtilen yazmalar incelendiğinde, bazı metinlerin *istinsah* nüshalarının ya da Fâtih'e *ithaf* edilmiş bazı çalışmaların sayıca fazla olduğu görülmüştür. Bu bağlamda *İstinsah* ve *ithaf* grubundaki yazmalardan Fâtih'in özel ilgisinin olduğu metinlere şunlar örnek verilebilir:

- 1- *el-İşârât ve't-tenbîhât*: İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât*'ından 4 farklı nüsha, Tusî'nin *Şerhu'l-İşârât*'ından, el-Hillî'nin bu şerhe yazdığı haşiyeden birer nüsha ve Kutbüddîn er-Râzî'nin *el-Muhâkemât beyne şerhayi'l-İşârât*'ından iki nüsha,
- 2- *Hidâyetü'l-hikme*: Toplam dört farklı nüshada, dört farklı şarihin yazdığı, biri mükerrer olmak üzere beş *Hidâyetü'l-hikme* şerhi ve Kâdizâde er-Rûmî'nin telif ettiği bir *Hidâyetü'l-hikme Hâşiyesi*,
- 3- *Hikmetü'l-işrâk*: Şihâbüddîn es-Sühreverdi'nin *Hikmetü'l-işrâk*'ının 4 farklı nüshası,
- 4- *Metâli'u'l-envâr*: Bir Farsça tercüme, iki farklı şerh, bu şerhin bir tercümesi, bu şerhe yazılmış bir haşiye ve bu haşiyeye yazılmış iki farklı haşiyeden oluşan yedi farklı nüsha bulunmaktadır.

III. 2. Fâtih'in Özel Kütüphanesinde Yer Alan Tasavvuf Eserleri

Fâtih'in yukarıda örnekleri verilen, genel olarak teorik ilimlere duyduğu ilginin yanında yazının konusu bağlamında tasavvufa olan ilgisinden de bahsetmek gerekmektedir. Zaten aşağıda *istinsah* ve *ithaf* eserlerin dökümü verildiğinde ilgisinin nerede yoğunlaştığı tebarüz edeceğinden burada bir misal vermek yeterli olacaktır. Kendi döneminin meşhur ve velud alimlerinden Musannifek Şeyh Ali b. Mecdüddin el-Bistâmî eş-Şâhrûdî (ö. 875/1470), Fâtih'in isteğiyle kaleme aldığı *Hallu'r-rumûz ve keşfu'l-kunûz* adlı eserinin girişinde sultanın bu ilgisinden açıkça söz eder.³² Musannifek'in bildirdiğine göre Fâtih'in genel olarak bütün ilimlerde, özellikle de tasavvuf ilminde geniş bir birikimi vardı.³³

32 Kitabın kısa bir tanıtımı ve Fatih'in kütüphanesinde yer alan nüshası için eser listesindeki 7. maddeye bkz.

33 "له اليد العليا في العلوم كلها عموماً وفي علوم المشائخ والأولياء خصوصاً. صورته صورة السلاطين والأمراء" (Musannifek, "*Hallu'r-rumûz ve keşfu'l-kunûz*", Ayasofya 1772, vr. 4^a)

Fâtih'in özel kütüphanesinde bulunan yazma eserlerle alakalı verilen genel çerçeveden sonra, bu çerçevedeki *istinsah* ve *ithaf* ölçütlerine uyan tasavvufa dair eserler şöyle sıralanabilir:³⁴

1- Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Koleksiyonu No: 1726

Esrârü's-şuhûdî'l-hâsıl min fethi'l-vücûd ismini taşıyan ve müellifi meçhul eser bir *Miftâhu'l-gayb* şerhidir. Şârih eserin kısa girişinde *Miftâh* üzerine ilk şerhin Molla Fenârî (ö. 834/1431) tarafından yazıldığını ancak onun şerhinin içerisinde ana metnin dercedilmemiş olduğunu, kendisinin metni de içeren bir şerh yazanların ilki olacağını ve bu şerhini Fâtih Sultan Mehmed'e hediye olarak sunduğunu belirtir. 265 yapraklık şerhin istinsah tarihi, yeri ve müstensihî belli değildir.³⁵

2- Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi No: 414

Şeyh Ahmed el-Îlâhî'nin *Mevâcidü'z-zevk* ismini verdiği Farsça *Miftâhu'l-gayb* şerhidir. Eserin bu nüshası müellifin müsvedde nüshasıdır. Şârih el-Îlâhî, yazma zahriyesinde verdiği bilgiye göre *Miftâhu'l-gayb*'i Fâtih Sultan Mehmed'in emri üzerine şerh etmiştir. Sonda yer alan ferağ kaydında şerhi, Edremit dışındaki bir dağın altında, akarsu kenarında yer alan, bir mescid ve çilehaneleriyle birlikte inşa ettiği ve "Dâru's-safâ" denilen zaviyede, halvete girdiği bir sırada Ramazan ayında bitirilmiştir. Bu kaydın hemen üzerinde eserin yazımına düşülen tarih beyti de (آنکه بر مفتاح این در بر کشاد/هشتصد و هشتاد تاریخش نهاد) hesaba katılırsa şerhin Ramazan 880/Ocak 1476 tarihinde tamamlandığı ortaya çıkmaktadır.

3- Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 2653

227 yapraklık bu mecmuada dört eser: (1) İbnSînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbihât*'ı (1^b-56^b), (2) Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Tehâfütü'l-felâsife*'si (57^b-124^a), (3) Şihâbüddîn Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) *Hikmetü'l-işrâk*'ı (125^a-181^a), (4) Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-gayb*'i (182^b-227^b) bulunmaktadır. Cönk veya sığır dili denen yazma eser türünün örneklerinden olan, uzunlamasına yazılmış bu nüsha Fâtih'in entelektüel ilgilerini göstermesi açısından önemlidir. Zira yazma kül-

.....

34 Listede verilen nüshaların yazma kültürüne ilişkin özellikleri yanında, pek çoğu henüz bir çalışmaya konu olmadığı için eser içeriği hakkında da bazı genel bilgiler verilmiştir.

35 Betül Güçlü, istinsah tarihi olarak 913/1507 ve müstensih olarak Muhammed b. Said el-Kâşânî ismini veriyor ise de nüshada bu bilgilere rastlanmamıştır. Bk. Güçlü, "Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-gayb* Adlı Eserinin Şerhleri Bağlamında Tesirleri", s. 114.

türünün hakim olduğu matbaa öncesi dönemde çok okunan ve kişinin sürekli yanında bulundurduğu yazmalar, taşıma kolaylığından dolayı cönk şeklinde yazılmaktaydı ve genellikle tek bir eserden değil pek çok farklı eserden oluşan birer mecmua şeklinde tertip edilmekteydi. Dolayısıyla bu nüshanın “Fâtih’in cönkü” olduğu ve farklı düşünce ekollerinden eserleri topladığı düşünüldüğünde, onun nazariyâta olan merakı ortaya çıkmaktadır. Yazma içerisinde yer alan her eserin başındaki madalyonlarda kitap ve müellif hakkında bilginin yanı sıra Fâtih’in mütalâası için istinsah edildiğini belirten kayıtlar yer almaktadır. Ayrıca *Tehâfüt*’ün sonunda yer alan ferağ kaydında Recep 869/Mart 1465 tarihi, *Hikmetü’l-işrâk*’ın sonundaki itmam kaydında Şevval 869/Mayıs 1465 tarihi ve müstensih adı (Hâmid el-İsfahânî), *Miftâh*’ın sonunda ise sadece yıl bilgisi (869/1465) yer almaktadır.

4- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu No: 1657

Kemâleddin Abdürrezzâk el-Kâşânî’nin *İstılâhâtü’s-sûfiyye*³⁶ adlı eserinin Farsça tercümesidir. Eser içerisinde ismini zikretmeyen mütercim dîbacede hem bu tercüme hem de *Miftâhu’l-gayb* tercümesi (bkz. madde 19) hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mütercimin aktardığına göre Fâtih, *Miftâhu’l-gayb*’ı Farsça’ya tercüme ettirmek istediğinde tahkik ve tedkik ehli alimler içinden kendisini seçmiş ve mütercim -haddi olmasa da- padişahın buyruğuna uymuştur. Daha sonra mütercim, ilm-i tevhid dediği bu ilmi öğrenebilmenin, ıstılahlarını bilmeksizin mümkün olamayacağını düşünmüş, binlerce yönü bulunan bu ıstılahların tercüme edilmesini vacip görmüş ve *İstılâhâtü’s-sûfiyye*’yi de tercüme etmeye karar vermiştir. Her iki tercümeyi de Fâtih’e sunmuştur.³⁷

5- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu No: 1692

Sadreddin Muhammed b. İshâk el-Konevî’nin (ö. 673/1274) *Tebşiratu’l-mübtedî ve Tezkiretü’l-müntehâ* adlı Farsça eseridir. 66 yapraklık yazma nüshanın başında iki adet madalyon yer almaktadır. Bunlardan birinde kitabın, Fâtih’in mütalâası için istinsah edildiğini belirten açıklamalar (برسم مطالعة سلطان الأعظم) (برسم مطالعة سلطان الأعظم) bulunurken, diğerinde eser ve müellifi hakkında bilgi yer almaktadır. İkinci madalyonda müellif ismi

.....

36 Eserin Arapça orijinalinin neşri için bkz. *İstılâhâtü’s-sûfiyye*, Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ebû’l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî, thk. Muhammed Kemal İbrâhim Ca’fer, [Kahire], 1981.

37 Mikail Bayram *İstılâhât* tercümesini hatalı olarak *Şerh-i İstılâhât-ı Miftâhu’l-gayb* adıyla zikretmekte ve Molla İlâhî’ye nispet etmekte, *Miftâhu’l-gayb* tercümesini ise Ahi Evren’e nispet etmektedir. Bayram, “Sultan Fatih’de Sadruddin Konevi ve Ahi Evren Hayranlığı”, s. 13-14. Ancak görüldüğü üzere her ikisinin mütercimi de aynı kişidir ve kimliği ne yazık ki belli değildir.

olarak Nasîruddîn el-Beyzâvî yazılmıştır. Bu ifadeler eserin Konevî'ye aidiyetinin günümüzdeki gibi o dönem de tartışmalı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.³⁸

6- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu No: 1765

Hakîmüddîn Huvârî olarak da bilinen Muhammed b. Ali en-Nâmûs el-Huvârî el-Feryûmedî'nin (8./14.yy) Farsça *Kitâbu'l-hikmeti'l-ed'îye ve'l-mev'îza li'l-ümme* adlı eseridir.³⁹ Müellifin adına dönemin kitabet ve inşâ kitaplarında rastlanmakla birlikte hakkında bilgi yoktur. Feryûmedî eserini hemşehrisi olan İlhanlı veziri Hâce Alaüddin Muhammed'e (ö. 742/1341) ithaf etmiştir. 219 yapraktan oluşan nüshanın istinsahı 15 Rebiulevvel 861/ 8 Şubat 1457 Salı günü, Ahmed b. Abdullah el-Hicâzî eliyle tamamlanmıştır. İki kısımdan oluşan kitabın temel konusu adından da anlaşılacağı üzere duadır. Birinci kısımda (1b-45b) duanın tanımı, sîgası, icabetin anlamı, türleri, duanın adabı gibi ilmî meseleler on üç babda işlenmiştir. "el-Mebâhisü'l-ameliyye" başlığını taşıyan ikinci kısımda ise (45b-219a) on bab altında aylara, günlere, farklı durumlara göre okunacak dualar ya da büyük alimlerin ve velilerin örnek duaları gibi duanın pratik yönü işlenmiştir. Nüshanın Fâtih'in kütüphanesi için istinsah edildiği, zahriyede bulunan madalyonun içindeki السلطان العامرة السلطان "برسم خزنة العامة السلطان" السلطان بن السلطان، السلطان بن السلطان، سلطان السلاطين العرب والعجم، مالك رقاب الأمم، السلطان بن السلطان، السلطان بن السلطان، سلطان محمد بن مراد خان خلد الله تعالى ملكه وسلطانه بمحمد وآله الطيبين الطاهرين، آمين" ifadesinden anlaşılmaktadır.

7- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu No: 1772

Musannifek lakabıyla tanınmış Şeyh Ali b. Mecdüddin el-Bistâmî eş-Şâhrûdî'nin (ö. 875/1470) *Hallu'r-rumûz ve Keşfu'l-kunûz* adlı eseridir. Müellifin dibacede belirttiğine göre Fâtih Sultan Mehmed, Şihâbüddîn es-Sühreverdi'nin (ö. 587/1191) *el-Kelimâtu'z-zevkiyye* ya da *Risâletü'l-ibrâc* diye bilinen kısa eserini okumuş ve remizli ifadelerinin yoğunluğundan dolayı, Musannifek'ten eseri şerhetmesini istemiştir. Musannifek de metnin şerhinden önce on matlabdan oluşan uzunca bir giriş yazmış, şerhte yeri geldikçe bu matlaba atıflar yapmıştır. Bu on matlabın tasavvufun temel konu ve kavramlarını içermesi önemlidir. Zira Musannifek, bir filozofun yazdığı ve felsefî içeriğe sahip bir metni tasavvuf perspektifinden incelemiş gözükmektedir. Bu da Sühreverdi'nin işrak

.....

38 Mikail Bayram metnin Ahi Evren'e ait olduğu iddiasıyla eseri Türkçe'ye tercüme edip yayınlamıştır: Bayram, *Ahi Evren: Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, haz. Mikail Bayram, Ankara, 1995.

39 Eser ve müellif hakkında kısa bilgi için bkz. "Kitâbu'l-Hikme fi'l-ed'îye", *Mecelle-i Yâdigâr*, 48-49 (1949), s. 124-131.

felsefesinin Osmanlı coğrafyasında nasıl anlaşıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.⁴⁰ Yazmanın ferağ kaydına göre Musannifek eserin telifini 866 yılının Zilkade ayında/Ağustos 1462 Edirne'de tamamlamıştır.

8- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu No: 1781

Fâtih'in kütüphanesinde yer alan kitaplardan olduğunu dibacesindeki ithaf kaydından anladığımız *ed-Dâiretu'l-muhammediyye ve's-safahâtul-kudsiyye* ismini taşıyan 63 yapraklık bu eserin müellifi tespit edilememiştir. Müellif eserin girişinde üç isme özellikle atıf yapmaktadır. Bunlar sırasıyla Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Bûnî (ö. 622/1225), Abdürrezzâk el-Kâşânî ve Dâvûd-i Kayserî'dir (ö. 751/1550). On üç fasıldan oluşan eserde sembolik anlatımlar çokça bulunmakta ve ağırlıklı olarak hakikat-ı Muhammediye fikrine ve vahdet-i vücûdçu öğelere yer verilmektedir. Nüsha sonunda istinsah tarihini, yerini ve müstensihin adını belirten bir kayıt bulunmamaktadır.

9- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu No: 1821

Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) meşhur eseri *er-Risâle*'ye ait bir nüshadır. 268 yapraktan oluşan nüsha sondan eksiktir. Elli altı bâbdan oluşan eserin yirmi sekizinci bâbı olan İrâde Bâbı başlığına kadar gelmektedir. Nüshanın Fâtih için istinsah edildiğini gösteren, Memlûk tarzında yazılmış ve süslenmiş zahriyede *الأول من رسالة القشيري برسم خزانة المقام الشريف* (الأول من رسالة القشيري برسم خزانة المقام الشريف ابن عثمان نصره الله) ifadesi yer almaktadır ki övgü ifadeleri de Memlûklülerin kullandıkları tarzı yansıtmaktadır.

10- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu No: 1930

Sadreddin Muhammed b. İshâk el-Konevî'nin (ö. 673/1274) *Miftâhu'l-gayb* adlı eseridir. Yazmanın zahriye sayfalarından birinde kitabın Fâtih'in mütalaası için hazırlandığını belirten *جامع مطالعة السلطان الأعظم، خليفة الله في العالم، جامع فضائل العرب والعجم، السلطان محمد خان بن السلطان مراد خان خلد الله تعالى* (برسم مطالعة السلطان الأعظم، خليفة الله في العالم، جامع فضائل العرب والعجم، السلطان محمد خان بن السلطان مراد خان خلد الله تعالى) ibare, diğerinde ise eser ismini ve müellifi belirten ifadeler yer almaktadır. 141 yapraklık yazmanın istinsahı 872 Muharremi/1467 Ağustos başlarında Yusuf b. İlyas eliyle tamamlanmıştır.⁴¹

.....

40 İsrâkî felsefenin Osmanlı dünyasındaki algılanışı için bkz. Mustakim Arıcı, "Osmanlı İlim Dünyasında İsrâkî Bir Zümreden Söz Etmek Mümkün Mü? Osmanlı Ulemasının İsrâkîlik Tasavvuru Üzerine Bir Tahlil", *Nazariyat*, 4/3 (Ekim 2018), s. 1-48.

41 Bu nüshanın tıpkı basımı ve tercümesi Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yapılmıştır. Konevî, *Miftâhu'l-gayb/Tasavvuf metafiziği* (çeviri-tıpkıbasım), haz. Ekrem Demirli, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

11- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu No: 1931

175 yapraklık yazma bir *Miftâhu'l-Gayb Şerhi*'dir. *Miftâhu'l-gayb* ve şerhleri hakkında bilgi veren kimi kaynaklarda ve bir nüshasında⁴² Ahmed b. Abdullah el-Kırımı'ye (ö. 879/1474) nispet edilse de⁴³ eserlerini listeleyen klasik kaynaklar Kırımı'nin *Miftâh* şerhi olduğundan bahsetmemektedirler. Yalnızca Sekkâki'nin dil ilimlerine dair *Miftâhu'l-ulûm*'una bir haşiyesi olduğunu zikretmektedirler. Şarih dibacede Fâtih Sultan Mehmed'in kendisinden *Miftâhu'l-gayb*'a memzûc bir şerh yazmasını istediğini belirtir. Yine dibacede Molla Fenârî'nin şerhinden övgüyle söz eden şarih, eserin pek çok yerinde *Misbâhu'l-üns*'ten alıntılar yapmaktadır.

12- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu No: 1932

Kutbüddinzâde diye bilinen Muhammed b. Kutbüddin Muhammed el-İznîkî'nin (ö. 885/1480) *Fethu Miftâhi'l-gayb* adını verdiği *Miftâhu'l-gayb* şerhidir. el-İznîkî eserin girişinde Fâtih Sultan Mehmed'in kendisinden *Miftâhu'l-gayb*'daki zor kısımların kolaylaştırılması, fazlalıkların giderilmesi ve Molla Fenârî'nin *Misbâh*'ının özünü barındıracak veciz bir şerh yazmasını istediğini, bunun üzerine kendisinin bu şerhi yazdığını belirtir. 338 varaklık nüshanın ferağ kaydına göre yazma müellifin müsveddesinden Cemaziyelâhîr 874/Aralık 1469'da temize çekilmiştir ve derkenarlardaki tashih ve ilaveler de Kutbüddinzâde'ye aittir.

13- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu No: 2112

Daha çok tarihçi kimliğiyle tanınan Şükrullah b. Ahmed'in (ö. 868/1464'ten sonra) *Menhecür-reşâd* adlı Farsça eseridir. Müellifin girişteki beyanına göre, 864/1460 yılında, *Enîsü'l-ârifîn*, *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*, *Behcetü't-tevârîh*⁴⁴ adlı eserlerinin telifini tamamladıktan sonra bu eseri yazmaya başlamış ve on iki bâb, yetmiş üç fasılda yüz kırk beş ilimden bahsetmiştir. Yazmanın başında, bu kitabı telif ederken yararlanılan elli sekiz kitabın isimleri ve kitabın konularının ayrıntılı bir fihristi bulunmaktadır. Sonda ise eserde bahis konusu olan yüz kırk beş ilmin isimleri sıralanmaktadır. *Menhecür-reşâd* temel itibarıyla bütün dini ilimlerden bahsetmekte ise de Sultan II. Bayezid'in saray kütüp-

42 Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Koleksiyonu No: 284.

43 Ergin, "Sadreddin al-Qunawi ve Eserleri", s.70-71; Güçlü, "Sadreddin Konevî'nin Miftâhu'l-gayb Adlı Eserinin Şerhleri Bağlamında Tesirleri", s.112; Gürer, "Nazârî Tasavvuf Geleneği'nin El Kitabı", s.417;

44 Yazma nüshada *Muhcetü't-tevârîh* şeklinde kaydedilmiştir. vr. 6^b.

مولى ملوك العرب والعجم، كهف الملوك والسلاطين، ظلّ الله في الأرضين، السلطان ابن السلطان، السلطان محمد بن السلطان مراد خان خلد الله تعالى ظلال معدّته على مفارق (الأنام) yer almaktadır.

17- Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih Koleksiyonu No: 2571M

Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *et-Tezkire bi-Ah-vâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire* adlı eserinin⁴⁷ 304 yapraktan oluşan nüshasıdır. Zahriye sayfasında yer alan madalyonda eser hakkında bilgi ve Fâtih'in mütâla-ası için kopyalandığını belirten (هذا كتاب التذكرة بأحوال الموتى للمولى العالم الفاضل، برهان المحدثين، جامع الحديث النبوي، الشيخ سليمان بن إبراهيم العلوي رحمه الله لرسم مطالعة السلطان الأعظم والخاقان المعظم، ظلّ الله تعالى في العالم السلطان محمد بن السلطان مراد خان ifadeleri bir arada bulunmaktadır. Burada kitabın Süleyman b. İbrâhîm el-Alevî'ye (ö. 825/1422) nisbet edilmesi, el-Kurtu-bî'den kitabı icazet silsilesiyle birlikte rivayet eden kişi olmasından dolayıdır.

18- Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih Koleksiyonu No: 5377

Üç farklı risaleden oluşan 136 yapraklık bir mecmuadır. İçerisindeki eserler sırasıyla (1) Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî'nin (ö. 786/1385) Arapça *er-Risâ-letu'l-kudsiyye fî esrârî'n-nuktati'l-hissiyye'si*⁴⁸ (1^b-41^b), (2) Mahmûd-ı Şebüs-terî'nin (ö. 720/1320) Farsça *Hakku'l-yakîn fî ma'rifeti Rabbi'l-âlemîn*'i (42^a-97^b), (3) Alâeddîn el-Kirmânî'nin Arapça *el-Aşeretü'l-kâmile'sidir*. Zahriyede nüsha-nın Fâtih'in mütâlaası için istinsah edildiğine dair bir kayıt (برسم مطالعة السلطان الأعظم، ظلّ الله في العالم، مالك رقاب سلاطين العرب والعجم، ناصر الدين وأمير المؤمنين وخليفة رب العالمين، السلطان بن السلطان، السلطان محمد خان بن مراد خان خلد الله تعالى وأبد سلطنته) yer almaktadır. Ayrıca her risalenin başındaki şemse-lerin içinde eserlerin ve müelliflerin isimlerini veren bilgiler bulunmaktadır. Nüsha Fâtih için başka eserler de istinsah etmiş olan⁴⁹ ve Sâbir diye bilinen Ali b. Fethullah el-Ma'dânî tarafından kopyalanmıştır.

19- Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Koleksiyonu No: 278M

Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-gayb* adlı eserinin Farsça tercümesidir. Mü-tercim adından bahsetmemektedir ancak daha önce de zikredildiği gibi, Is-

47 Eser hakkında bilgi için bk. Çelebi, "Tezkiretü'l-Kurtubî", s. 602-603.

48 Hemedânî'nin bu eseri yakın zamanda neşredilmiştir. *er-Risâletü'l-kudsiyye fî esrârî'n-nuk-tati'l-hissiyye*, Ali b. Şihabüddin Hasan b. Muhammed el-Hüseyni el-Hemedani, thk. Ahmed Ferid el-Mezidi, Kahire, 2010/1431.

49 Aynı müstensihin Sultan Fatih için istinsah ettiği nüshalara örnek olarak Ayasofya 2382 ve Ayasofya 2415 verilebilir.

tılâhâtü's-sûfiyye tercümesinin girişindeki ifadelerden hem *Miftâhu'l-gayb*'ı hem de *İstılâhât*'ı, Fâtih'in isteği üzerine, aynı kişinin tercüme ettiği anlaşılmaktadır. 145 varaktan oluşan nüshanın zahriyesinde yer alan madalyonda kitabın Fâtih'in mütâlaası için yazıldığı *سلطان الأعظم، سلطان محمد* (الرسم مطالعة السلطان الأعظم، سلطان محمد) ifade edilmektedir.

20- Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu No: 868

Molla Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 898/1492) *Levâmi'* ismini verdiği ve İbnü'l-Fâriz'ın *Kaside-i Mîmiyye*'sine şerh olarak kaleme aldığı metindir.⁵⁰ Şerhin içerisinde Fâtih'e ithaf cümlesine rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Molla Câmî'nin bu şerhini Fâtih'in isteğiyle hazırladığı, ya da Fâtih'e ithaf ettiğine dair bilgimiz yoktur. Ancak *Levami*'in bu nüshasının başında Molla Câmî'nin el yazısıyla on bir beyitlik bir manzume yer almaktadır. Bu manzumenin üçüncü beytinde bulunan muamma çözüldüğü takdirde Muhammed ismi çıkmakta, yine şiirde yer alan Rûm ülkesi ve sultan göndermeleriyle birleştirildiğinde manzumenin Fâtih Sultan Mehmed için yazıldığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Nüshanın istinsahı, sonunda yer alan ferağ kaydına göre 4 Cemaziyelevvel 876/20 Ekim 1471 Pazar günü tamamlanmıştır. Bütün bu bilgiler göz önüne alındığında yazma, başına bizzat Molla Câmî tarafından bir manzume eklenerek Fâtih'e gönderilmiş olmalıdır. Bu durumda bu nüsha, daha önce zikrettiğimiz, dönem kaynaklarında rivayet edilen Fâtih ile Molla Câmî arasındaki iletişimin somut bir örneği haline gelmektedir.

Şiirin üçüncü beyti bir muamma beytidir.

رمح او دارد مدد بازوی اقبال از آن
افکند هر سو یکی را روز رزم و کارزار

Anlamı:

Onun mızrağında ikbal pazusunun yardımı vardır.
Cenk gününde her birini bir yana atması ondandır⁵¹

Muammanın çözümünü ise şöyledir:

İlk mısradaki geçen "onun mızrağında (rumhunda) yardımı (mededi) vardır" anlamına gelen ibaredeki mızrak/rumh (رمح) ve yardım/meded (مدد) kelimeleri birbirine eklendiğinde محمد harf grubu elde edilmektedir. İkinci mısradaki "her birini bir yöne atar" anlamına gelen ibareden ise bu محمد kelime grubu-

50 Neşri için bkz. Câmî, *Levâmi'-i Câmî*, tsh. Hikmet Âl-i Aga, Tahran, 1962.

51 Beytin anlam çözümünde yardımcı olan kıymetli hocam Turgay Şafak'a teşekkür ederim.

(هذا كتاب الذريعة إلى مكارم الشريعة، تأليف الشيخ المحقق أبو القاسم الراغب رحمه الله عليه برسم مطالعة السلطان الأعظم، السلطان محمد خان بن مراد خان خلد الله)

24- Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Koleksiyonu No: 1569

522 yapraktan oluşan bu mecmuada İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235) *Dîvân*'ı (1b-55a) ve iki ayrı cilt şeklinde tertip edilmiş *Mîzânu'l-akîde fî şerhi'l-Kasîde* ismini taşıyan *Tâiyyetu İbni'l-Fârız (Nazmu's-sülûk)* şerhi (1.cildi 56^a-30^b, 2.cildi 307^b-522^a) bulunmaktadır. Yazma eser kültüründe istinsah ameliyesinin niteliği açısından öneme sahip bu nüshanın *Dîvân* kısmı 874/1469-70 yılında, *Tâiyye Şerhi* kısmı ise Cemâziyelevvel 876 başları/1471 Ekim ortalarında Muhammed b. Yahyâ el-Mârinî eliyle tamamlanmıştır. İstinsahı iki yıl süren bu yazmanın hem zahriyesinde, (ديوان ابن الفارض برسم الخزانة العامرة السلطانية سلطان محمد بن مراد خان، (تم الديوان بعون الله المتان، hem *Dîvân*'ın ferağ kaydında, (هم de *Mîzânu'l-akîde*'nin sonunda (الخزانة العامرة السلطانية أيد الله سلطانه الصمداني) yazmanın Fâtih'in kütüphanesi için kopyalandığını belirten ifadeler yer almaktadır.

25- Topkapı Sarayı Müzesi Revan Koleksiyonu No: 472

15. maddedeki Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin (816/1413) *Risâle fî beyânî merâtîbi'l-mevcûdât* adını taşıyan ve felsefî, kelâmî ve irfânî perspektiflerden varlık mertebelerini inceleyen eserinin 10 yapraklık bir başka nüshasıdır. Reyhânî hatla kopya edilen yazmanın zahriyesinde eser ve müellif bilgisinden başka nüshanın Fâtih'in okuması için kopya edildiğine dair ifadeler (برسم مطالعة من تم شئون الوجود بجموده وعم نوال الجود بوجوده وهو السلطان البرين وخاقان البحرين، ظل الله الممدود على كل موجود، السلطان ابن السلطان بن السلطان، سلطان محمد بن مراد بن محمد خان لا زالت أنوار وجوده الحقيقي فائضة لذاته وفاضة آثاره على عموم أمته بواسطة bulunmaktadır.

26- Türk İslam Eserleri Müzesi Yazmaları No: 2031

Fahreddîn-i Irâkî'nin (688/1289) *Leme'ât*'ının, dönemin meşhur hattat ve mücellidi Gıyâs el-Mücellid'in elinden çıkma 71 yapraklık nüshasıdır. Yazmanın Fâtih'in kütüphanesine aidiyeti, cildin sırt bölgesinde yer alan (برسم خزانة السلطان الأعظم سلطان محمد بن سلطان مراد خان خلد الله ملكه) ibaresinden anlaşılmaktadır.⁵⁴

54 Yazma hakkında bilgi ve cilt görseli için bkz. Raby-Tanındı, *Turkish Bookbinding in the 15th Century*, s. 188-189.

27- İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları No: 1219

Akşemseddin'in (ö. 863/1459) müridlerinden Abdurrahîm Karahisarî'nin (ö. 888/1483'ten sonra) *Münyetü'l-ibrâr ve gunyetü'l-ahyâr* adlı Türkçe eseridir. Karahisarî eserin girişinde sultanı medhettikten sonra kitabı, Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiği tarihte telif ettiğini zikretmekte ve "ümîdim var ki esbâb-ı saâdet müsâade kıla, bu risâleye ol şâh-ı zarîfin ve zât-ı şerîfin ve unsur-ı latîfin mübârek ve dakîk nazarı dokuna" ifadelerini kullanmaktadır.⁵⁵

28- Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Kemankeş Koleksiyonu No: 447

Fâtih Devri şairlerinden Cemâlî'nin (XV. yy) *Miftâhu'l-ferec* ismini taşıyan tasavvufî içerikli Türkçe mesnevisidir.⁵⁶ Cemâlî eserinin 565. beytinde bu eserini Fâtih Sultan Mehmed için kaleme aldığını ifade etmektedir: Anı terkîb eyledün sultân için/Bunı terkîb et Mehemed Hân için.⁵⁷ Ulaşabildiğimiz yazma nüshaların hiçbirinde Fâtih'in kütüphanesinde bulunduğu dair bir karineye rastlanmamıştır.

29- Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Kemankeş Koleksiyonu No: 502

İbrahim Tennûrî'nin (ö. 887/1482) *Gülzâr-ı Ma'nevî* isimli Türkçe tasavvufî mesnevisidir.⁵⁸ Eserin girişinde, Tennûrî'nin bu mesnevîsini Fâtih'e sunduğuna dair ifadeleri bulunmaktadır:

Muhammed hân sultân ibn-i sultân
Murâd ibn-i Muhammed nesl-i Osmân
Kitâbı ben de ol şâhun katına
Götürdüm tuhfe kıldum hazretine⁵⁹

Bu eserin de ulaşabildiğimiz yazma nüshalardan hiçbirinde Fâtih'in kütüphanesinde bulunduğu dair bir karineye rastlanmamıştır. Ancak Atûfî'nin kitap listesinde bir nüshasının "Gülzâr-ı ş-şeyh İbrâhîm kuddise sirruhû fi't-tasavvuf" kaydıyla bulunması, II. Bayezid döneminde sarayda bir nüshasının bulunduğunu göstermektedir.⁶⁰

.....

55 Beni doktora tezinde çalıştığı bu eserden ve yazmadan haberdar eden, eser hakkında ulaştığı bilgileri benimle paylaşan Abdullah Taha Orhan'a teşekkür ederim.

56 Neşri ve nüshaları için bkz. Cemâlî, *Miftâhu'l-ferec (tenkitli metin)*, haz. İ. Çetin Derdiyok, Adana, 1998.

57 Cemâlî, *Miftâhu'l-ferec*, s. 48.

58 Neşri ve nüshaları için bkz. Tennûrî, İbrahim, *Gülzâr-ı Ma'nevî - Giriş- İnceleme- Metin- Sözlük- Tıpkıbasım*, haz. Mustafa Demirel, İstanbul, 2005.

59 Tennûrî, *Gülzâr-ı Ma'nevî*, s. 6.

60 Macaristan Bilimler Akademisi, Török F.59, vr. 128^b (s. 263).

Sonuç

“Fâtih’in şahsî kütüphanesi” çalışması henüz devam eden bir çalışma olmakla birlikte, sonucunda ulaşmak istediği gaye açıktır: Fâtih’e aidiyeti kesin olan *istinsah* ve *ithaf* tüm eserleri tespit ederek onun ilgi alanlarının nerelerde yoğunlaştığını belirlemek. Bu sayede hem ilim camiasında, hem de siyasi sahnede son derece etkili bir ismin, ilmî hareketliliği ne ölçüde belirlediği ya da yönlendirdiği hakkında ipuçları bulunacaktır.

Sadece tasavvuf eserlerine odaklanmış bu çalışmada ise bu gayeye bir nebze ulaşılmıştır. Zira yukarıda şimdiye kadar tespit edilebilmiş *istinsah* ve *ithaf* eserler Fâtih’in ilgisinin nerelerde yoğunlaştığı hakkında bize bir fikir verebilecek sayıdadır. Çıkardığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Yukarıda örnekleri verilen, özel ilgisinin bulunduğu eserlere, tasavvuf metinlerinden bir metni daha eklemek gerekmektedir. O da iki *istinsah*ının yanında, hepsi kendi emriyle yazılıp *ithaf* edilmiş bir Farsça tercüme ve biri Farsça olmak üzere dört farklı şerhi olan *Miftâhu'l-gayb*'dir.

2- Diğer ilimlerde olduğu gibi, tasavvuf konusunda da Fâtih'in ilgisini teorik meseleler çekmektedir. Zira şimdiye kadar tespit edebildiğimiz yirmi dokuz yazmanın yaklaşık üçte ikilik bölümü nazarî tasavvuf geleneğine ait metinlerdir.

3- Odak noktası daha da keskinleştirilecek olursa, İbnü'l-Arabî'nin, özellikle Sadreddin Konevî üzerinden devam eden ve felsefî sisteme yaklaşan vahdet-i vücûdçu tasavvuf anlayışı ilginin merkezinde oturmaktadır.

4- Bu da ilgi alanının tespiti üzerine sorduğumuz soruya dair cevabı bize vermektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinden başlamak üzere ana damarının, tasavvuf söz konusu olduğunda, Sadreddin Konevî'den başlayan, Dâvûd-i Kayserî ve Molla Fenârî üzerinden devam eden irfânî⁶¹ çizgide akmasında Fâtih'in de rolü vardır. Çünkü dönemindeki tasavvuf araştırmalarını *Miftâhu'l-gayb* üzerine yoğunlaştırmış ve bu çizgide eserlerin üretilmesini sağlamıştır.

61 Osmanlı düşüncesinin irfânî karakteri için bkz. Fazlıoğlu, “İstanbul'dan Varlık, Var-Olan ve Yokluk'a Kadîm Bir Nazar”; Ceyhan, “Osmanlı Düşüncesinin Mimarlarından Molla Mehmed Fenârî ve Şerhu Dîbâcetî'l-Mesnevî”.

Kaynakça

Yazmalar ve Arşiv Belgeleri

- Macaristan İlimler Akademisi, MS Török F.59.
- TSA, D.9559.
- BOA, D.HMH.SFTH.d No:21941-b.
- Musannifek, *Şerh-i Şemsiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 2557.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 1439.

Kitap ve Makaleler

- Altaş, Eşref, "Varlık, Varlığın Birliği ve Var Olanların Mertebeleri:Cürcânî'nin Yaklaşımı", *İslâm Düşüncesinde Süreklilik ve Değişim : Seyyid Şerif Cürcânî Örneği*, ed. M. Cüneyt Kaya, İstanbul, 2015, s. 97-130.
- Arıcı, Mustakim, "Osmanlı İlim Dünyasında İshrâkî Bir Zümreden Söz Etmek Mümkün Mü? Osmanlı Ulemasının İshrâkîlik Tasavvuru Üzerine Bir Tahlil", *Nazariyat*, 4/3 (Ekim 2018), s. 1-48.
- Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, İstanbul, 2003.
- Baykal, İsmail, "Fatih Sultan Mehmed'in Hususi Kütüphanesi ve Kitabları", *Vakıflar Dergisi*, IV (1958), s. 77-80.
- Bayram, Mikail, *Ahi Evren: Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, haz. Mikail Bayram, Ankara, 1995.
- _____, "Sultan Fatih'de Sadruddin Konevi ve Ahi Evren Hayranlığı", *I. Uluslararası Sadruddin Konevi Sempozyumu Bildirileri*, Konya, 2010, s. 37-41.
- Câmî, Abdurrahmân, *Levâmi'-i Câmî*, tsh. Hikmet Âl-i Aga, Tahran, 1962.
- Cemâlî, *Miftâhü'l-Ferec (Tenkitli Metin)*, haz. İ. Çetin Derdiyok, Adana, 1998.
- Ceyhan, Semih, "Osmanlı Düşüncesinin Mimarlarından Molla Mehmed Fenârî ve Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu – Bildiriler*, ed. Tevfik Yücedoğru vdğr., Bursa, 2010.
- Danışmend, İsmail Hamî, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I - (m. 1258-1512 : h.656-918)*, İstanbul, 1947.
- Ergin, Osman "Sadraddin al-Qunawi ve Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, II (1957), s. 63-90.
- Erünsal, İsmail, "Fatih Camii Kütüphanesi'ne Ait En Eski Müstakil Katalog", *Erdem Aydın Sayılı Özel Sayısı-II*, IX/26 (1996), s. 659-664.
- _____, "Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi, İlgi Duyduğu Konular, Kitaplar ve Kurduğu Kütüphaneler", *Fatih Sultan Mehmed Han*, ed. Fahameddin Başar, İstanbul, 2018, s. 63-94.
- _____, "The Catalogue of Bâyezid II's Palace Library", *Kütüphanecilik Dergisi – Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, 3 (1992), s. 55-66.
- _____, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II - Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara, 1988.
- Fazlıoğlu, İhsan, "Evren'in Bir Merkezi Var mıdır? Hocazâde'nin Onto-Geometrik Bir Araştırması", *Uluslararası Hocazade Sempozyumu (22-24 Ekim 2010 Bursa) –Bildiriler*, ed. Tevfik Yücedoğru vdğr., Bursa, 2011.
- _____, "İstanbul'dan Varlık, Var-Olan ve Yokluk'a Kadim Bir Nazar", *Nazarî Ufuk*, İstanbul, 2017, s. 13-43.

- Güçlü, Betül, "Sadreddin Konevî'nin Miftâhu'l-gayb Adlı Eserinin Şerhleri Bağlamında Tesirleri", *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Hasan Yaşar, Konya, 2014, s. 104-116.
- Gürer, Betül, "Nazârî Tasavvuf Geleneğinin El Kitabı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, XXI/1 (2017), s. 393-423.
- el-Hemedani, Ali b. Şihabüddin Hasan b. Muhammed el-Hüseynî, *Er-Risâletü'l-Kudsiyye Fi Esrârî'n-Nuktati'l-Hissiyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Kahire, 2010/1431.
- el-Kâşânî, Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ebü'l-Ganâim Muhammed, *Istilahatu's-sufiyye*, thk. Muhammed Kemal İbrâhim Ca'fer, [Kahire], 1981.
- "Kitâbu'l-hikme fi'l-ed'îye ve'l-mev'ıza li'l-ümme", *Mecelle-i Yâdigâr*, 48-49 (1949/1328), s. 124-131.
- Konevî, Sadreddin, *Miftâhu'l-gayb/Tasavvuf Metafizîği (çeviri-tıpkıbasım)*, haz. Ekrem Demirli, İstanbul, 2014.
- Köksal, Asım Cüneyd, "İslam Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi –Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş-", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 28 (2012), s. 1-43.
- Maróth, Miklós, "The Library of Bayezid II", *Irano-Turkic Cultural Contacts in the 11th-17th Centuries*, ed. Eva M. Jeremias, Piliscsaba, 2003, s.111-132.
- Oruç b. Adil, *Oruç Beğ Tarihi : (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2007.
- Özer, Hasan, "Molla Hüsrev'in Fatih'e Sunduğu Fıkıh Usûlü Risalesinin Tahlil ve Tercümesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 30 (2017), s. 45-70.
- , "Hanefî Fakihî Molla Hüsrev'in (885/1480) Fıkıh Usûlüne Ait Bir Risâlesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 8 (2006), s. 271-284.
- Raby, Julian "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers*, 37 (1983), s. 15-34.
- Raby, Julian – Zeren Tanındı, *Turkish Bookbinding in the 15th Century: The Foundation of an Ottoman Court Style*, ed. Tim Stanley, London, 1993.
- Sehî Bey, Edirneli, *Tezkire-i Sehî Âsâr-ı Eslâfdan*, İstanbul, 1325.
- Taşköprülüzâde, eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi Ulemâi'd-devleti'l-osmâniyye, , 1975/1395.
- Tennûrî, İbrahim, *Gülzâr-ı Ma'nevî - Giriş- İnceleme- Metin- Sözlük- Tıpkıbasım*, haz. Mustafa Demirel, İstanbul, 2005.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi II - İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, Ankara, 1983.
- Ünver, Ahmet Süheyl, *Fatih Devri Notları: İlim Ve Sanat Bakımından*, İstanbul, 1947.
- , "İkinci Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususî Kütüphaneleri Hakkında", *IV. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1952, s. 294-312.